

Wojciech Walanus

Instytut Historii Sztuki UJ

*Originalveröffentlichung in: Manikowska, Ewa ; Kopania, Izabela (Hrsgg.): Archiwa wizualne dziedzictwa kulturowego. Archeologia, etnografia, historia sztuki, Bd. 1, Warszawa 2014, S. 175-194
Online-Veröffentlichung auf ART-Dok (2023), DOI: <https://doi.org/10.11588/artdok.00008385>*

Pieczenie, inwentarze, inskrypcje. Uwagi o poznawaniu archiwum fotograficznego na przykładzie Fototeki Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego

Na tle różnych archiwów fotograficznych, powstałych na ziemiach polskich w XIX i XX stuleciu w związku z badaniami i ochroną dziedzictwa kulturowego, zbiory Fototeki Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego (IHS UJ) wyróżnia zasadniczo odmienny cel, jaki przyświecał założeniu tej kolekcji. Na początku lat 80. XIX w. Marian Sokołowski, twórca pierwszej na ziemiach polskich katedry historii sztuki, rozpoczął gromadzenie różnego rodzaju reprodukcji dzieł sztuki (odlewów gipsowych, rycin, fotografii), które miały się złożyć na „aparatus naukowy” nowo powstałej jednostki, czyli zbiorów niezbędnych pomocy dydaktycznych¹. W utworzonym w r. 1884 Gabinetie Historii Sztuki w pierwszej kolejności znalazły się więc gipsowe kopie rzeźb antycznych oraz fotografie fresków Michała Anioła i Rafaela. Dość szybko jednak zbiory Gabinetu stały się bardziej zróżnicowane. Droga darów lub zakupów trafiały do nich także materiały będące plonem rozmaitych akcji inwentaryzacyjnych lub badawczych, prowadzonych na przełomie XIX i XX w. na dawnych ziemiach Rzeczypospolitej². Równocześnie, dzięki hojnym darom Karola Lanckorońskiego, Juliana Klaczki czy Jerzego Mycielskiego, stale rosły zasoby fotografii z zakresu sztuki europejskiej.

Jako najstarsze w Polsce akademickie archiwum fotograficzne o profilu historyczno-artystycznym, Fototeka IHS UJ jest niewątpliwie jedną z ważniejszych krajowych kolekcji dokumentacji wizualnej, dotyczących europejskiego dziedzictwa kulturowego. By związany z tym „potencjał

epistemologiczny³ mógł zostać właściwie wykorzystany (np. do badań nad ikonografią historyczną, historią fotografii, historią historii sztuki czy związkami historii sztuki z fotografią), dzieje tego archiwum, jego zasoby, historyczna struktura i funkcje powinny zostać możliwie dokładnie rozpoznane. Postulat ten dziś może wydawać się oczywisty, jednakże do niedawna nie podejmowano nawet prób zarysowania historii „aparatu naukowego” krakowskiej Katedry Historii Sztuki, i to mimo całkiem zadowalającego zasobu materiałów źródłowych⁴.

W poznawaniu każdego archiwum fotograficznego pierwszorzędym źródłem mogą być przede wszystkim należące doń fotografie, o ile nie będą zredukowane do przekazu wizualnego, lecz traktowane jako obiekty materialne, mające swoje „biografie”, które da się odczytać ze znaków własnościowych (stempli, numerów inwentarzowych), inskrypcji czy śladów użytkowania⁵. Prawidłowa interpretacja uzyskanych w ten sposób informacji jest jednak możliwa tylko w konfrontacji ze źródłami pisanymi. Choć Fototeka IHS UJ gromadzi fotografie różnego rodzaju: pozytywy na papierze, przezrocza i negatywy, dla badań nad tą kolekcją kluczową rolę odgrywają bez wątpienia odbitki, do nich zatem ograniczone będą niniejsze rozważania.

Pieczenie

Na odbitkach znajdujących się w Fototece pojawia się piętnaście różnych pieczęci siedmiu odrębnych jednostek uniwersyteckich, których zbiory (a raczej ich części) przechowywane są obecnie w tym archiwum (**il. 1, 2**)⁶. Z tych piętnastu pieczęci dziewięć (**il. 1**) dokumentuje przemiany organizacyjne, jakim podlegała Katedra Historii Sztuki UJ, i wyznacza, by tak rzec, prostą linię w genealogii Fototeki.

Najstarsza z nich, owalna pieczęć z napisem „APARAT NAUKOWY HISTORII SZTUKI / UNIwersytetu Jagiellońskiego” stosowana była w latach 1882–1921, czyli w okresie istnienia Gabinetu Historii Sztuki. Miała ona dwie wersje, w tym jedną zaopatrzoną w licznik do nanoszenia numerów inwentarza (**il. 1a, 1b**)⁷. Bezpośrednim następcą Gabinetu był Zakład Historii Sztuki UJ. Używano w nim: okrągłej pieczęci o treści „Zakład Historji Sztuki / Uniw. Jagiell.” (występującej w trzech wariantach; **il. 1c–e**)⁸; pieczęci z napisem: „ZAKŁAD HISTORJI

1. Odciski pieczętnie występujące na fotografiach w zbiorach Fototeki IHS UJ

SZTUKI / UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO” (il. 1f), a także trójkątnego stempla ze skrótem „Z / HS / UNIW. / JAGIELL.” (il. 1g)⁹. Na większości odbitek opatrzonych pieczęcią Gabinetu widnieje także jedna z pieczęci Zakładu Historii Sztuki (il. 3).

2. Odciski pieczętne na fotografiach w zbiorach Fototece IHS UJ

Po połączeniu z Katedrą Historii Sztuki Narodów Słowiańskich w r. 1952, Zakład zmienił nazwę na Zespół Katedr Historii Sztuki UJ¹⁰, czego rezultatem było sporządzenie odpowiedniej pieczęci („ZESPÓŁ KATEDR HISTORII SZTUKI / Uniwersytetu Jagiellońskiego”; *il. 1h*), choć odbitki nią oznaczone są bardzo nieliczne. Podobnie jest ze stemplem „INSTYTUT HISTORII SZTUKI / UNIwersYTETU JAGIELLOŃSKIEGO”, którego zaczęto (sporadycznie) używać nie wcześniej niż w r. 1956, kiedy to z Zespołu Katedr utworzono Instytut Historii Sztuki (*il. 1i*)¹¹.

Pewna liczba odbitek opatrzona jest owalną pieczęcią z napisem „GABINET ARCHEOLOGICZNY / UNIwersYTETU JAGIELLOŃSKIEGO / W KRAKOWIE” (*il. 2a*) lub stemplem o treści „GABINET ARCHEOL. UNIw. JAGIELL. / KOLLEKCYA PRZEZDZIECKICH / (Ze zbiorów Prof. Józefa Łepkowskiego.)” (*il. 2b*), co oznacza, że pierwotnie należały one do założonego w r. 1867 Gabinetu Archeologicznego UJ, względnie do wchodzącej w jego skład tzw. Kolekcji im. Przeddzieckich, której częścią krótko po r. 1892 stało się z kolei prywatne archiwum Józefa Łepkowskiego¹². Obecność tych zdjęć w Fototece jest efektem czasowego połączenia Gabinetu Historii Sztuki z Gabinetem Archeologicznym, trwającego od r. 1894 do 1921, kiedy to ich zbiory rozdzielone zostały pomiędzy cztery jednostki: Zakład Historii Sztuki, Muzeum Uniwersyteckie Sztuki i Archeologii, Seminarium Archeologii Klasycznej i Zakład Archeologii Prehistorycznej¹³. Ze źródeł pisanych

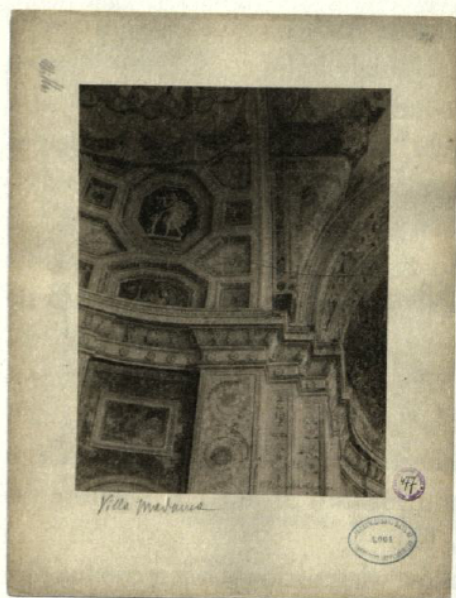
wiadomo, że będące własnością Gabinetu Archeologicznego fotografie dzieł sztuki średniowiecznej i nowożytnej miały trafić do Zakładu Historii Sztuki. Na większości z nich widnieje jednak okrągła pieczęć „Muzeum Uniw. Sztuki i Archeologii / w Krakowie”, z wpisanym ręcznie numerem inwentarzowym (**il. 2c**), co dowodzi, że pozytywki te przekazano do dyspozycji tej właśnie instytucji¹⁴. Tą samą pieczęcią oznaczano oczywiście także odbitki nabywane specjalnie do zbiorów Muzeum¹⁵. Po zmianie nazwy na Muzeum Sztuki UJ w r. 1930, jego kierownictwo postarało się o nową pieczęć („MUZEUM SZTUKI U.J. / W KRAKOWIE”; **il. 2d**), jednakże już cztery lata później jednostka ta – wraz ze swymi zbiorami – stała się częścią Zakładu Historii Sztuki¹⁶. Wiele odbitek nosi więc znaki własnościowe Gabinetu Archeologicznego i Muzeum Uniwersyteckiego oraz odcisk trójkątnej pieczęci Zakładu Historii Sztuki UJ, niektóre zaś – stemple Muzeum i Zakładu (**il. 4, 10**).

Ostatnim z prezentowanych tu znaków własnościowych jest owalna pieczęć z napisem „BIBLIOTEKA / Studium Słowiańskiego U.J.” (w dwóch wersjach; **il. 2e, 2f**)¹⁷. W ten sposób oznaczane były fotografie gromadzone w Katedrze Historii Sztuki Narodów Słowiańskich, będącej w latach 1925–1950 częścią interdyscyplinarnego Studium (od r. 1945 Instytutu Słowiańskiego¹⁸. Jak nietrudno się domyślić, włączenie tej katedry do Zakładu Historii Sztuki pociągnęło za sobą także przejście należących do niej fotografii.

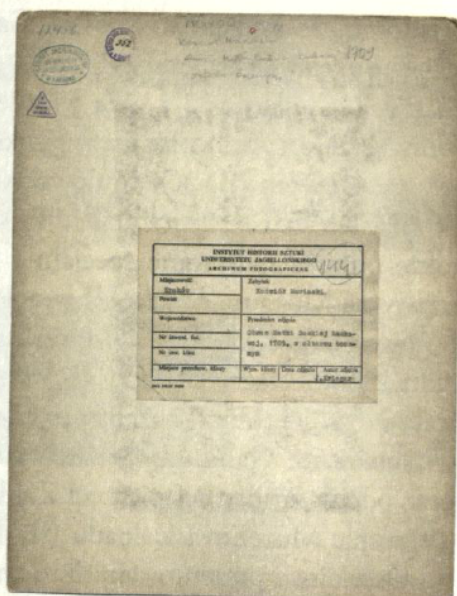
Omówione wyżej pieczęcie pozwalają prześledzić w ogólnych zarysach kształtowanie się zbiorów Fototeki, ustalić kolejnych prawnych właścicieli poszczególnych odbitek i, wprawdzie mało precyzyjnie, jednak określić ramy czasowe ich nabycia. To z kolei pomaga wyznaczyć także *terminus ante quem* wykonania (np. odbitka z pieczęcią Gabinetu Historii Sztuki nie mogła powstać po r. 1921, a oznaczona stemplem Biblioteki Studium Słowiańskiego – po r. 1950 itd.). Znacznie dokładniejsze wyniki uzyskamy, włączając do analizy księgi inwentarzowe.

Inwentarze

W Fototece IHS UJ przechowywane są obecnie trzy dawne inwentarze jej zbiorów. Najcenniejszym z nich jest inwentarz działu Fotografii i rycin Gabinetu Historii Sztuki, z którego zachowały się dwa tomy: drugi,

3. Dekoracje stiukowe Villa Madama w Rzymie, widoczne odciski pieczęci: Gabinetu Historii Sztuki UJ oraz Zakładu Historii Sztuki UJ

4. I. Krieger, Obraz Matki Boskiej Łaskawej w kościele Mariackim w Krakowie, odciski pieczętne na rewersie fotografii

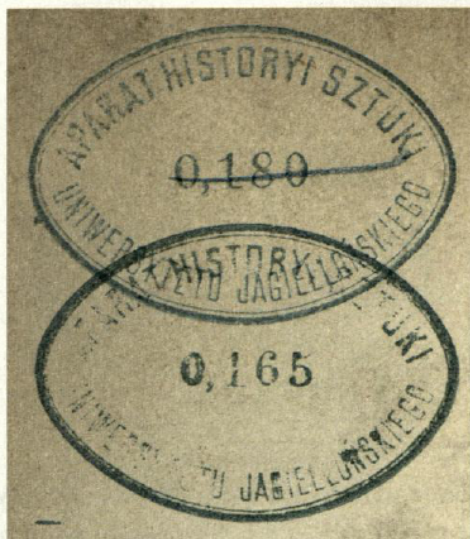
obejmujący egzemplarze oznaczone numerami od 1659 do 4344, nabyte w latach 1897–1904, oraz trzeci, rejestrujący pozycje od 4345 do 8089 z lat 1905–1930 (il. 5). Tom pierwszy zaginął niestety w niewyjaśnionych okolicznościach¹⁹. Brak danych dotyczących okresu sprzed r. 1897 mogą częściowo zrekompenzować dwa inne rękopisy. W Muzeum UJ znajduje się najwcześniejszy inwentarz Gabinetu Historii Sztuki, obejmujący cały jego majątek (zebrany w działach: Książek i publikacji, Mebli i sprzętów, Fotografii i rycin oraz Modeli – czyli odlewów gipsowych), zgromadzony w latach 1881–1892 (il. 6)²⁰. Jaki związek istnieje pomiędzy tym inwentarzem a tomami będącymi w posiadaniu Fototeki? Wyjaśnia to inne użyteczne źródło: księga rachunków Gabinetu z lat 1881–1899, również w zbiorach Muzeum UJ²¹. Na jednym z tych rachunków, obejmującym wydatki z r. 1889, widnieje odręczna notatka Mariana Sokołowskiego, z której wynika, że zamierzał on zastąpić jeden zbiorczy inwentarz czterema nowymi, po jednym dla każdego działu, w tym także dla fotografii i rycin²². Zamiar ten zrealizowano najprawdopodobniej w drugiej połowie r. 1892²³, przy czym w każdym z nowo założonych inwentarzy numerację rozpoczęto od nowa. W przypadku fotografii wiązało się to z koniecz-

Numer	Opis przedmiotu	Miejsc. przechowywania	Liczba egzemplarzy	Data nabycia	Cena
3997	Zobowiąże Villa Madama - Bagny (Hrad)		1	1904	1.200
3998	Zobowiąże Villa Madama - Bagny (Hrad)		1		
3999	Zobowiąże Villa Madama - Bagny (Hrad)		2		ok. 1.200
4000	Zobowiąże Villa Madama - Bagny (Hrad)		1		
4001	Zobowiąże Villa Madama - Bagny (Hrad)		1		
4002	Zobowiąże Villa Madama - Bagny (Hrad)		1		
4003	Zobowiąże Villa Madama - Bagny (Hrad)		1		ok. 1.200
4004	Zobowiąże Villa Madama - Bagny (Hrad)		1		
4005	Zobowiąże Villa Madama - Bagny (Hrad)		1		
4006	Zobowiąże Villa Madama - Bagny (Hrad)		1		
4007	Zobowiąże Villa Madama - Bagny (Hrad)		1		

5. Inwentarz Gabinetu Zakładu Historii Sztuki. Dział Fotografii i rycin, t. 2, 1897–1904

nością przenumerowania posiadanych już odbitek (fotografia o dawnym numerze 29 otrzymała wówczas nr 1 itd.), co można wywnioskować ze śladów widocznych na rewersach kartonów (il. 7).

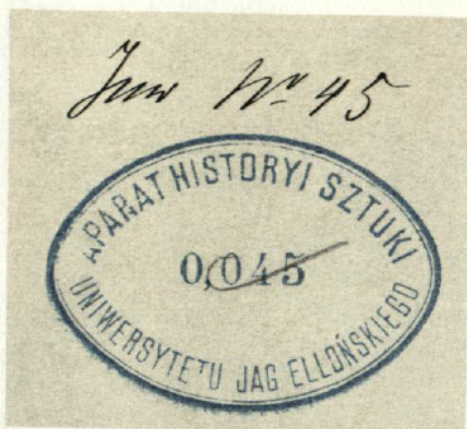
Szczególną cechą inwentarzy Gabinetu Historii Sztuki jest to, że poszczególnym pozycjom bardzo często przyporządkowanych jest kilka, kilkanaście, kilkadziesiąt, a niekiedy nawet ponad sto odbitek, przy czym dotyczy to nie tylko dubletów, ale także np. widoków tego samego obiektu lub miejscowości oraz dzieł powiązanych osobą twórcy, gatunkiem bądź tematyką²⁴. Utrudnia to nieco określenie wielkości kolekcji, nie umniejsza jednak ogromnej wartości poznawczej inwentarzy. Wartość ta polega przede wszystkim na tym, że oprócz tematów fotografii wpisywano do nich także datę i sposób ich nabycia, co dla dziejów całej kolekcji jest sprawą kluczową. Przykładowo, z inwentarza dowiedzieć się można, że odbitka z widokiem wnętrza rzymskiej Villa Madama (nr inw. 4001, il. 3, 5) została wraz z wieloma innymi ofiarowana Gabinetowi przez Karola Lanckorońskiego w r. 1904, a fotografię nagrobka Krzysztofa Szydłowieckiego w kolegiacie opatowskiej podarował w r. 1898 jej autor, Józef Pius Dziekoński²⁵. Dysponujemy zatem znakomitym źródłem, pozwalającym śledzić powiększanie się zbiorów w latach 1881–1892

7. I. Krieger, Wnętrze kaplicy Zygmun-
towskiej, dwa odciski pieczętnie na
rewersie fotografii z pierwotnym
(przekreślonym) i nowszym numerem
inwentarzowym

ślenie, np.: „Malarstwo włoskie”, „Architektura włoska ren[esansowa].”, „Rz[eźba]. niemiecka”, „Gotycka rz[eźba]. krakowska” itd. (il. 5)²⁸. Choć klasyfikacji tej brakuje konsekwencji, wydaje się, że odpowiada ona działom tematycznym (a może nawet poszczególnym tekom lub przegródkom na półkach), którym przyporządkowane były poszczególne odbitki.

Inwentarz zbiorów fotograficznych Gabinetu Historii Sztuki prowadzony był do r. 1930²⁹. Zapewne w tym samym lub następnym roku zaczęto spisywać inwentarz Zakładu Historii Sztuki, również zachowany w Fototece³⁰. Nie został on nigdy ukończony: nie rejestruje w ogóle fotografii dzieł sztuki polskiej, a spośród zdjęć przejętych z Muzeum Sztuki UJ znalazły się tam tylko nieliczne³¹. Inwentaryzowane odbitki były oznaczane pieczęcią Zakładu i wpisywanymi w jej środek nowymi numerami inwentarzowymi. Dlaczego zdecydowano się na tak pracochłonną akcję i kolejne już przenumerowanie zbiorów? Prawdopodobnie miało to związek z gruntowną reorganizacją archiwum fotograficznego Zakładu i potrzebą uporządkowania go według przejrzystych zasad³². Inaczej niż poprzedni, nowy inwentarz nie rejestrował bieżących nabytków, lecz pełnił raczej funkcję katalogu. Dość łatwo ustalić reguły, według których został sporządzony. Najpierw spisano odbitki z widokami budowli i elementów ich wystroju, uporządkowane alfabetycznie według nazw miejscowości³³, następnie odbitki wielkoformatowe (kolejno z zakresu architektury, malarstwa i rzeźby, również według alfabetu)³⁴, na koniec zaś – reprodukcje

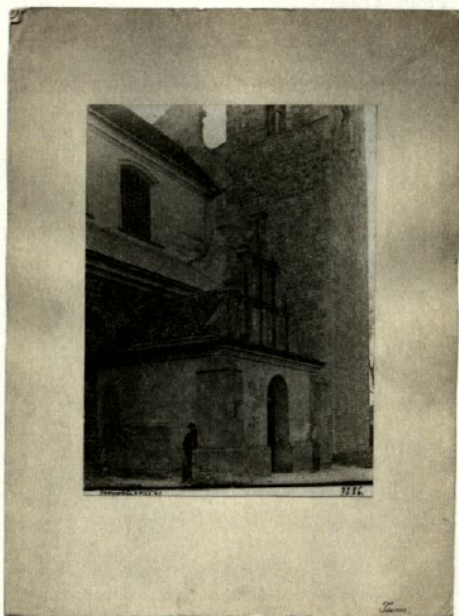
8. Fresk *Raj* L. Signorellego w katedrze w Orvieto, odcisk pieczętny na rewersie fotografii

dział malarstwa, w kolejności alfabetycznej, według nazwisk artystów lub nazw szkół³⁵. Układ fotografii w archiwum musiał być analogiczny: dział „topograficzny”, dział malarstwa oraz teki z odbitkami dużych rozmiarów, przechowywane zapewne oddzielnie³⁶. Podobną strukturę najprawdopodobniej przyjęto (lub zamierzano przyjąć) także dla fotografii dzieł sztuki polskiej.

Trzecim inwentarzem w zbiorach Fototeki jest inwentarz Działu Fotografii Muzeum Sztuki UJ³⁷. Założono go zapewne w r. 1930 w celu rejestrowania bieżących nabytków³⁸, lecz znalazły się w nim także fotografie przejęte w r. 1921 z Gabinetu Archeologicznego³⁹. Do książki tej wpisywano początkowo również przezroczka, kupowane od r. 1930⁴⁰, jednak po wcieleniu Muzeum do Zakładu Historii Sztuki w r. 1934 założono dla nich oddzielny inwentarz (zgrupowane wcześniej diapozytywy oczywiście przenumerowano)⁴¹. Co ciekawe, dawny inwentarz Muzeum był w Zakładzie nadal używany do zapisywania bieżących nabytków: zachowano ciągłość numeracji, ale odbitki znakowano już pieczęcią Zakładu Historii Sztuki, dublując w ten sposób oznaczenia występujące na fotografiach wpisanych wcześniej do inwentarza Zakładu⁴².

Warto raz jeszcze podkreślić, że wszystkie omówione książki inwentarzowe są niezastąpionym źródłem, pozwalającym dość dokładnie odtworzyć kształtowanie się zbiorów Fototeki od lat 80. w. XIX do r. 1939 i dostarczającym cennych informacji o należących do niej fotografiach. Ponieważ brakuje analogicznych źródeł dla okresu powojennego, ten rozdział historii kolekcji, choć bliższy naszym czasom, jest paradoksalnie znacznie trudniejszy do rozpoznania⁴³.

9. St. Zaborowski (?), Kruchta kolegiaty
w Tumie pod Łęczycą, ok. 1916.
Na dolnej krawędzi pozytywu widoczny
napis „Kruchta z r. 1569” oraz
nr inw. „7386”

Inskrypcje

Fotografia w archiwum bardzo rzadko jest dokumentem czysto wizualnym, najczęściej – dzięki swym cechom fizycznym – umożliwia przekazywanie także dodatkowych informacji, wyrażanych za pomocą słów lub liczb. Inaczej mówiąc, do nieodłącznych praktyk archiwistów (a także naukowców posługujących się fotografią w pracy) należało i nadal należy nanoszenie na zdjęcia odręcznych bądź drukowanych opisów, numerów, sygnatur lub notatek⁴⁴. Dokładna analiza bardzo różnorodnych inskrypcji, jakie spotkać można na odbitkach w Fototece IHS UJ, wymagałaby osobnego studium, ograniczę się więc tu do przedstawienia ogólnej (i z pewnością niepełnej) klasyfikacji.

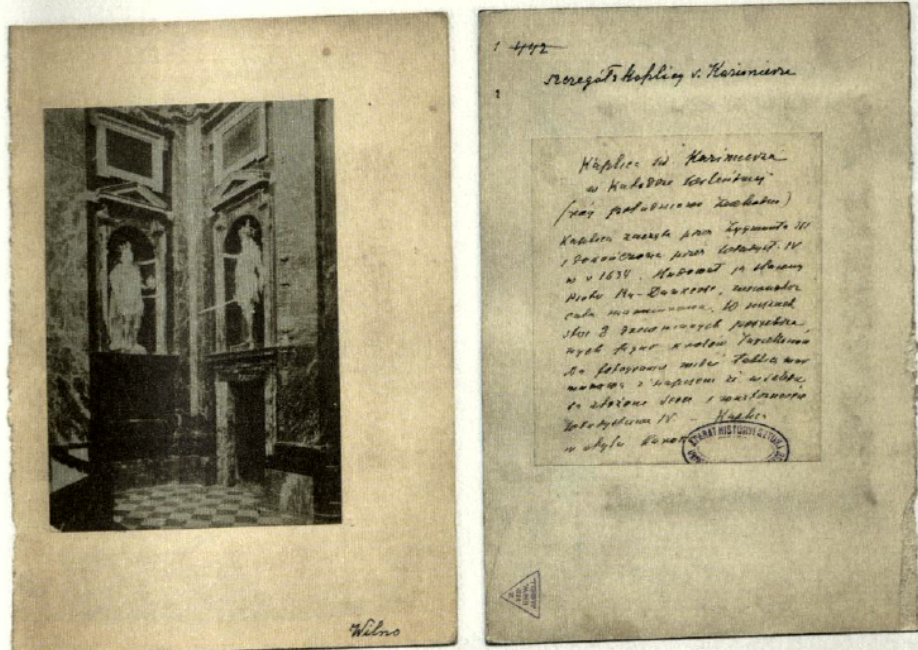
Z punktu widzenia archiwisty najważniejszą grupę stanowią napisy współtworzące system znaków własnościowych – przede wszystkim numery inwentarzowe. W pierwszych latach istnienia Gabinetu Historii Sztuki zapisywano je piórem na rewersie kartonu, na którym naklejona była odbitka, w sąsiedztwie odcisku pieczęci z licznikiem (il. 8). Z czasem reguła ta przestała obowiązywać, a numery umieszczano w różnych miejscach, niekiedy nawet na powierzchni zdjęcia, za pomocą pióra,

10. T. Chodźko, Ornat w skarbcu katedry płockiej, awers i rewers

ołówka lub kredki (il. 9). W Gabinetzie Archeologicznym najczęściej stosowano w tym celu ołówki kopiowy lub papierowe karteczki z nadrukami, naklejane na recto lub verso kartonu (il. 4, 10). Z kolei w Zakładzie Historii Sztuki, Muzeum Uniwersyteckim oraz Studium Słowiańskim numery wpisywane były w puste pole pośrodku pieczęci (il. 1c–e, 2c–f, 4, 10). Na odwrotnej stronie wielu odbitek znajdują się także inne liczby (zazwyczaj zapisane ołówkiem, przy górnej krawędzi lub w prawym górnym rogu), za pomocą których oznaczano zapewne kolejność ułożenia fotografii w poszczególnych tekach lub pudłach, przy czym nie da się obecnie określić, kiedy układ ów – od dawna nieobowiązujący – został ustalony.

Oprócz numerów inwentarzowych, z działalnością osób odpowiedzialnych za zbiory Gabinetu i Zakładu Historii Sztuki UJ wiązać można także inskrypcje zawierające podstawowe informacje o fotografiach: przede wszystkim temat, zapisywany bądź na kartonie poniżej odbitki, bądź na jego odwrocie, czasem obok numeru. Ponadto, blisko narożnika kartonu często umieszczano nazwę miejscowości, w której znajdował się sfotogra-

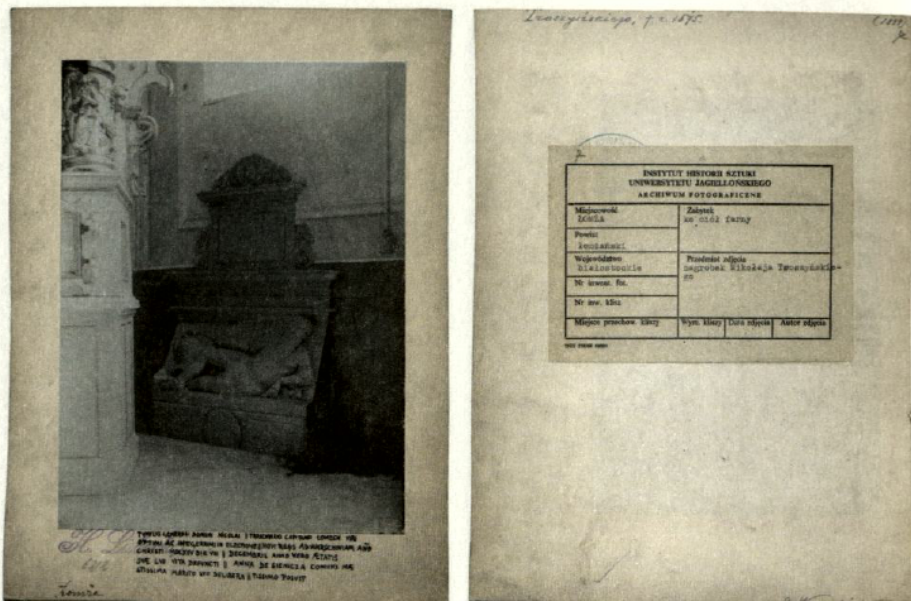

11. Wnętrze kaplicy św. Kazimierza w katedrze wileńskiej, awers i rewers

fowany obiekt, co niewątpliwie miało ułatwić odszukanie jego reprodukcji w tece lub na półce (il. 9, 11, 12).

Na odbitkach odnotowywano także – choć z pewnością nie było to regułą – ich pochodzenie lub sposób nabycia. Dotyczy to szczególnie zdjęć z Gabinetu Archeologicznego, na których adnotacje tego rodzaju są niekiedy bardzo dokładne (np. z datą dzienną donacji; il. 10)⁴⁵. Natomiast czas powstania fotografii i nazwiska ich autorów zaczęto regularnie zapisywać dopiero w okresie międzywojennym, zresztą tylko wtedy, gdy dane te nie zostały uprzednio naniesione przez samych fotografów.

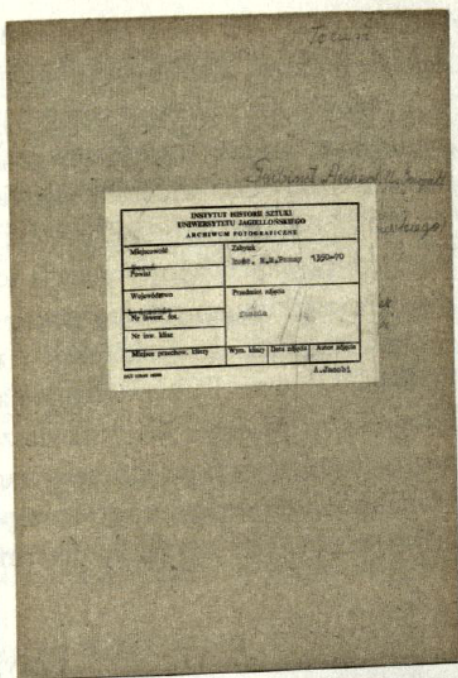
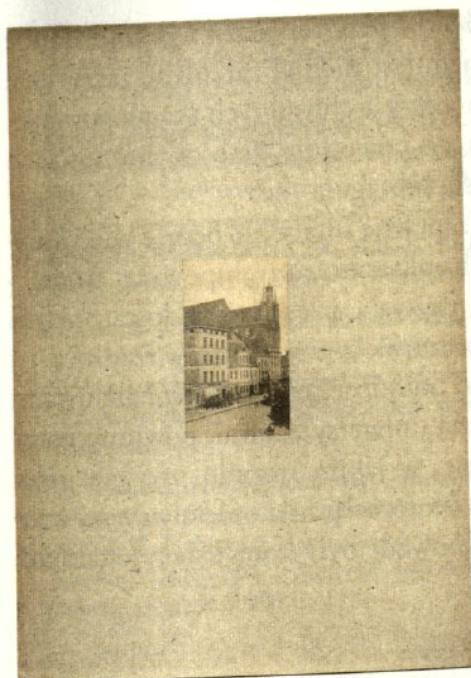
Osobną kategorię inskrypcji stanowią notatki, niekiedy bardzo obszernie, odnoszące się do zabytków przedstawionych na fotografiach. Niektóre z tych notatek – zwłaszcza te staranniej wykonane – można łączyć z opiekunami zbiorów; inne pozostawili historycy sztuki, którzy z tych zbiorów korzystali, albo poprzedni właściciele zdjęć, najczęściej również uczeni (il. 10, 11). Dzięki temu odbitkom często towarzyszą odsyłacze do literatury przedmiotu, uwagi o stanie zachowania obiektów, dane historyczne, odpisy inskrypcji epigraficznych (np. z nagrobków – il. 12), spostrzeżenia na temat stylu lub ikonografii, wskazania na dzieła

12. H. Lübeck, Nagrobek Mikołaja Troszyńskiego w katedrze w Łomży, awers i rewers

pokrewne – słowem wszelkie obserwacje typowe dla badań historyczno-artystycznych. Nie trzeba dodawać, że zapiski te same w sobie są niezwykle ciekawym źródłem. Mogą one bowiem przybliżyć warsztat naukowy krakowskich historyków sztuki w końcu XIX i 1. połowie w. XX i pomóc w określeniu roli, jaką w ich pracy odgrywały fotografie. Są też ważne dla zrozumienia jednej z głównych funkcji uniwersyteckiego archiwum fotograficznego w tym okresie: stanowiło ono niezbędne uzupełnienie biblioteki, ponieważ publikacje naukowe zawierające odpowiedniej jakości ilustracje były wówczas trudno dostępne. Biorąc pod uwagę, że ze zbiorów Gabinetu Historii Sztuki regularnie korzystali studenci⁴⁶, należy też zauważyć, że zaopatrywanie odbitek w dodatkowe komentarze zwiększało ich wartość jako pomocy dydaktycznych.

Na bardzo wielu fotografiach – przede wszystkim dotyczących sztuki polskiej – zachowały się ślady reprodukcji ich do celów wydawniczych (niekiedy więcej niż jeden raz!): retusze, linie wyznaczające kadr oraz rozmaite wskazówki dla redaktorów lub drukarzy. Dowodzą one, że inną, bardzo ważną funkcją Fototeki zawsze było dostarczanie materiału ilustracyjnego do książek i artykułów naukowych. Zadanie to wypełnia ona zresztą także obecnie.

13 A. Jacobi, Kościół Mariacki w Toruniu, awers i rewers

* * *

Na koniec trzeba wspomnieć także o trudnościach, jakie można napotkać w badaniach nad Fototeką IHS UJ. Analizę informacji zawartych na fotografiach utrudnia często zły stan ich zachowania, nie zawsze niestety będący wynikiem procesów naturalnych. Brak refleksji o wartości historycznej Fototeki i czysto użytkowe traktowanie przechowywanych tam materiałów powodowały, że w przeszłości postępowano z nimi w sposób daleki od dzisiejszych standardów. Na przykład, aby ujednoczyć formaty fotografii, przycinano krawędzie ich kartonowych podkładów, nie bacząc na to, że znajdowały się na nich stemple z numerami inwentarzowymi lub inskrypcje (il. 12). Niepowetowane szkody przyniosła też podjęta w latach 50. XX w. akcja przyklejania na odwrocie kartonów etykiet identyfikacyjnych, które często przesłaniały starsze pieczęcie, numery lub adnotacje (il. 12, 13)⁴⁷. W tym samym czasie lub nieco wcześniej zaczęto także naklejać luźne odbitki na niskiej jakości tekturowe podkłady, odbierając potomnym możliwość obejrzenia rewersów tychże odbitek (il. 13)⁴⁸. Wprawdzie przedtem przepisywano – jak się wydaje, dość wiernie –

widniejące na nich opisy, jednakże błędów przy tej okazji z pewnością nie dało się uniknąć. Osobnym problemem jest niemal całkowite zarzucenie w 2. połowie XX stulecia typowych praktyk archiwalnych (katalogowanie, nanoszenie znaków własnościowych), co powoduje, że o okolicznościach nabycia wielu zdjęć wiadomo niewiele lub zgoła nic.

Pełne poznanie zbiorów Fototeki zapewne nigdy nie będzie więc możliwe, jednak właściwa interpretacja scharakteryzowanych powyżej źródeł – przede wszystkim samych fotografii – pozwala, jak sądzę, w dostatecznym stopniu nakreślić dzieje kolekcji i zrozumieć mechanizmy rządzące jej funkcjonowaniem. Dalsze badania nad polskimi i europejskimi archiwami fotograficznymi XIX i XX w., zwłaszcza uniwersyteckimi, powinny natomiast przynieść odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu przyjęte przez Mariana Sokołowskiego i jego następców rozwiązania opierały się na wzorach zewnętrznych, a w jakim determinowane były kontekstem lokalnym.

Przypisy

- ¹ Podstawowe informacje o dziejach Fototeki IHS UJ: W. Walanus, *Sztuka dawnych Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej na fotografiach ze zbiorów Fototeki Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, w: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 4, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2013, s. 290–292.
- ² Niektóre przykłady: W. Walanus, *Fotografie cerkwi drewnianych z terenów dawnej Galicji Wschodniej w zbiorach Fototeki Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, w: *Cerkwie drewniane dawnej Galicji Wschodniej*, red. W. Walanus, Kraków 2012, s. 31, 34–40; *idem*, *Sztuka...*, s. 293–294, 298.
- ³ Zob. C. Caraffa, *From 'photo libraries' to 'photo archives'. On the epistemological potential of art-historical photo collections*, w: *Photo Archives and the Photographic Memory of Art History*, ed. C. Caraffa, Berlin–München 2011, s. 11–44.
- ⁴ Gabinetem Historii Sztuki UJ, pojmowanym jako odzwierciedlenie koncepcji historii sztuki Mariana Sokołowskiego, zajmowała się ostatnio M. Kunińska, *Historia sztuki Mariana Sokołowskiego*, maszynopis dysertacji doktorskiej dostępny w AUJ, Kraków 2012, s. 99–115.
- ⁵ Takie podejście metodologiczne prezentuje np. tom *Photographs Objects Histories. On the Materiality of Images*, eds. E. Edwards, J. Hart, London–New York 2004, oraz prace Elisabeth Edwards, np. w odniesieniu do badania fotografii w archiwum: E. Edwards, *Photography and the Material Performance of the Past*, „History and Theory” 2009, Vol. 48, No. 4, s. 130–150. Zob. też C. Caraffa, „Wenden!?: Fotografien in Archiven im Zeitalter ihrer Digitalisierbarkeit: ein material turn”, „Rundbrief Fotografie” 2011, Bd. 71, Nr. 3, s. 10–11.
- ⁶ Pomijam w tym miejscu pieczęcie, którymi oznaczano fotografie z darów i legatów, a także znaki własnościowe osób lub instytucji, od których pozyskiwano odbitki.

- ⁷ Tłoki obu tych pieczęci, „w puszcze blaszanej z przyborami”, zostały wpisane do *Inwentarza Gabinetu Historii Sztuki z lat 1881–1892*, MUJ, [brak sygnatury], arkusz 1, poz. 5, z datą nabywania 1882. Na temat inwentarza zob. niżej.
- ⁸ Wersja z pojedynczą obwódką (il. 1c) występuje najczęściej i zapewne jest najstarsza. Obie pieczęcie z obwódką podwójną pojawiają się na fotografiach nabywanych w latach 30. XX w., przy czym druga z tej pary (il. 1e), różniąc się od pozostałych obowiązującą do dziś pisownią słowa „historii”, mogła zostać wprowadzona dopiero po zreformowaniu ortografii polskiej w r. 1936, zob. E. Polański, *Reformy ortografii polskiej – wczoraj, dziś, jutro*, „Bulletin de la Société Polonaise de Linguistique” 2004, t. 60, s. 37.
- ⁹ Trójkątna pieczęć Zakładu Historii Sztuki UJ była stosowana także do oznaczania książek i czasopism, jej tłok zachował się zresztą do dziś. Wyrwykowa kwerenda w Bibliotece IHS UJ wykazała, że pieczęć ta pojawia się na publikacjach nabywanych od końca lat 40. XX stulecia, z pewnością zatem wprowadzono ją do użytku dopiero po II wojnie światowej.
- ¹⁰ A. Bochnak, *Historia sztuki na Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. S. Mikucki, Kraków 1967, s. 263; T. Żychiewicz, *Kalendarium*, w: *Stulecie Katedry Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego (1882–1982). Materiały sesji naukowej odbytej w dniu 27 maja 1983*, red. L. Kalinowski, Kraków 1990, s. 173.
- ¹¹ A. Bochnak, *op. cit.*, s. 263; T. Żychiewicz, *op. cit.*, s. 175.
- ¹² Na temat Gabinetu Archeologicznego UJ zob. przede wszystkim C. Gałczyńska, *Historia zbioru zabytków archeologicznych w Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego*, „Meander” 1964, t. 19, nr 10, s. 452–459. Szerzej o drugiej z wymienionych pieczęci tego Gabinetu zob. W. Walanus, *Dziewiętnastowieczne fotografie zabytków z dawnych ziem wschodnich Rzeczypospolitej w Fototece Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, w: *Sztuka na dawnych Kresach Wschodnich Rzeczypospolitej. Fotografie z XIX wieku*, red. W. Walanus, Kraków 2013, s. 26.
- ¹³ W. Walanus, *Dziewiętnastowieczne fotografie...*, s. 25–26 (tu literatura i źródła).
- ¹⁴ *Ibidem*, s. 26.
- ¹⁵ Muzeum było *de facto* zakładem przypisanym do jednej z dwóch katedr historii sztuki, istniejących wówczas na UJ, mogło więc gromadzić własne pomoce naukowe. Za zwrócenie mi uwagi na tę okoliczność dziękuję prof. Adamowi Małkiewiczowi.
- ¹⁶ T. Żychiewicz, *op. cit.*, s. 164–165.
- ¹⁷ Drugą, niewątpliwie późniejszą wersję tej pieczęci (il. 2f) wprowadzono zapewne w związku z reformą ortografii polskiej z r. 1936, zob. przyp. 8.
- ¹⁸ T. Lehr-Splawiński, S. Urbańczyk, *Przegląd dziejów słowianoznawstwa na Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Historia katedr*, red. W. Taszycki, A. Zaręba, Kraków 1964, s. 178, 181.
- ¹⁹ *Inwentarz Gabinetu Zakładu Historii Sztuki. Dział Fotografii i rycin*, t. 2 [poz. 1659–4344, lata 1897–1904]; *Inwentarz Gabinetu Zakładu Historii Sztuki. Dział Fotografii*, t. 3 [poz. 4345–8089, lata 1905–1930], Kraków, Fototeka IHS UJ, [brak sygnatur].
- ²⁰ *Inwentarz Gabinetu Historii Sztuki...* (zob. przyp. 7). Fotografie zapisano w nim na arkuszach nr 2, 9, 11, 12, 14, 19, 20, 21, 25 (jeden arkusz obejmował cztery strony), pomiędzy pozycjami 29 a 361.

- ²¹ *Rachunki* [Gabinetu Historii Sztuki UJ], MUJ, [brak sygnatury]. W rękopisie tym znajdują się także rachunki Gabinetu Archeologicznego za lata 1894–1897 [brak paginacji] oraz rozliczenie dotacji dla Zakładu Historii Sztuki za rok 1930/31 [brak paginacji].
- ²² *Rachunki...*, rachunek nr VI za rok 1889 z 30 grudnia 1889 [brak paginacji]: „Dotychczas inwentarze mają jedną numerację, która w przyszłości będzie musiała się rozłożyć na pojedyncze działy: 1) Książek i publikacji 2) fotografii i rycin 3) odlewów gipsowych i 4) mebli i sprzętów”.
- ²³ Świadczy o tym doprowadzenie ogólnego inwentarza Gabinetu do r. 1892 oraz treść rachunków. Obok nazwy zakupionego przedmiotu zapisywano w nich bowiem także numer arkusza i pozycji w inwentarzu. W rachunku nr IX za rok 1892 (*Rachunki...*) [brak paginacji], przy wydatkach z grudnia tego roku, po raz pierwszy pojawiają się numery arkuszy i pozycji wykraczające poza najstarszy inwentarz, co oznacza, że do tego czasu został on już przepisany do 1 tomu nowej książki.
- ²⁴ Ten sam numer otrzymało np. 118 reprodukcji miniatur i obrazów czeskich z w. XIV–XVII, zakupionych w r. 1892; *Inwentarz Gabinetu Historii Sztuki...*, poz. 357. Po przenie numerowaniu nadano im wspólny numer 1018, o czym świadczą pieczęcie na rewersach kartonów.
- ²⁵ *Inwentarz Gabinetu Zakładu...*, t. 2, poz. 4001, 2949.
- ²⁶ *Rachunki...*, rachunek nr XIa za rok 1894 z dnia 26 listopada 1894; rachunek nr XIIIb za rok 1895 z dnia 14 kwietnia 1896 [brak paginacji].
- ²⁷ Zob. W. Walanus, *Fotografie ze zbiorów polskich uczonych w Fototece Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zarys problematyki*, referat wygłoszony na konferencji *Czas zatrzymany... Fotografie w spuściznach uczonych i twórców*, Kraków, 19–20 czerwca 2013 (publikacja materiałów w przygotowaniu).
- ²⁸ W. Walanus, *Fotografie cerkwi...*, s. 31.
- ²⁹ Ostatnimi zarejestrowanymi nabytkami były dwie fotografie relikwiarza św. Wojciecha ze skarbca katedry w Akwizgranie, nabyte w r. 1930 z dotacji na rok akademicki 1930/31 (nie udało się odnaleźć ich w Fototece).
- ³⁰ *Inwentarz Zakładu Historii Sztuki. Fotografie* [ok. 1930–1950], Kraków, Fototeka IHS UJ, [brak sygnatury]. W obecnym kształcie został on ukończony zasadniczo przed r. 1939, jedynie 9 ostatnich pozycji (4535–4543) zapisano w latach 1949–1950 (tylko przy nich zresztą podane są daty nabycia).
- ³¹ Do inwentarza Zakładu wpisano jedynie 38 odbitek opatrzonych pieczęciami Muzeum Uniwersyteckiego Sztuki i Archeologii lub Muzeum Sztuki UJ, ukazujących dzieła średniowiecznego malarstwa monumentalnego w Rzymie, zob. *Inwentarz Zakładu...*, poz. 3761–3776. W *Inwentarzu Zakładu Historii Sztuki* nie znalazły się też niektóre zespoły odbitek wielkoformatowych, np. reprodukcje rysunków ze zbiorów królewskich w Windsorze, pochodzące z legatu Bolesława Wołodkowicza (*Inwentarz Gabinetu Zakładu...*, t. 2, wpisane między poz. 1932 a 2187), i wspomniane w przyp. 24 fotografie dzieł malarstwa czeskiego.
- ³² Warto zaznaczyć, że mimo iż Gabinet Historii Sztuki formalnie przestał istnieć w r. 1921, jego inwentarz był używany jeszcze przez dziewięć lat, a nowym nabytkom nadawano kolejne numery. Stosunkowo często oznaczano fotografie także dawną pieczęcią Gabinetu, lecz w praktyce tej (zarzuconej chyba około r. 1925) trudno dopatrzeć się jakichś reguł czy konsekwencji. Można wskazać także przypadki oznaczania odbitek pieczęcią Zakładu

Historii Sztuki UJ, w której środek wpisywano numer pozycji w inwentarzu Gabinetu Historii Sztuki. Dla ówczesnego stanu (nie)uporządkowania kolekcji znamienny wydaje się również fakt, że do inwentarza tego nie zaczęto nawet wpisywać ponad 3000 fotografii otrzymanych w r. 1928 w spadku po Jerzym Mycielskim (zob. W. Walanus, *Fotografie ze zbiorów...*). Być może już wtedy planowano założenie nowego inwentarza zbiorów fotograficznych Zakładu i ich reorganizację, a może to dopiero ten legat stał się bodźcem do podjęcia tych działań.

³³ *Inwentarz Zakładu...*, poz. 1–741.

³⁴ *Ibidem*, poz. 742–1284. Zarówno w inwentarzu, jak i na samych odbitkach numery z tego zakresu są podkreślone, a pod podkreśleniem widnieje litera „r” – zapewne skrót od „teki”. Do dziś odbitki wielkoformatowe dotyczące malarstwa i rzeźby przechowywane są w oryginalnych tekach (o wymiarach około 66 × 49 × 5 cm) i ułożone w porządku zasadniczo odpowiadającym inwentarzowi.

³⁵ *Ibidem*, poz. 1285–4543.

³⁶ Istnienia odrębnego działu malarstwa dowodzi *Sprawozdanie z działalności Zakładu Historii Sztuki UJ za rok szk. 1936/7*, AUJ, sygn. Z 189/II [bez paginacji]: „kontynuowano meliorowanie zbioru fotografii, doprowadzając jego nowy katalog do końca litery R (w dziale malarstwa zagranicznego)”.

³⁷ *Inwentarz Muzeum Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Dział Fotografie [1930–1939]*, Kraków, Fototeka IHS UJ [brak sygnatury]. W inwentarzu tym, podobnie jak w inwentarzu Gabinetu Historii Sztuki, stosowano praktykę zapisywania pod jednym numerem większej liczby fotografii.

³⁸ Wprawdzie jako datę nabycia pierwszych zapisanych w tym inwentarzu fotografii podano rok 1929, ale użyta w tytule nazwa Muzeum Sztuki UJ stosowana była dopiero od r. 1930.

³⁹ Należy dodać, że fotografie te rejestruje także ogólny inwentarz zbiorów Gabinetu Archeologicznego [1867–1903], przechowywany w Muzeum UJ, a także inwentarz kolekcji Przezdzieckich: *Zbiór Imienia Przezdzieckich w Gabinetie Archeologicznym. Uniwersytetu Jagiellońskiego*. [1891–1892], AUJ, sygn. S II 856.

⁴⁰ W roku tym zakupiono pierwsze 21 diapozytywów przedstawiających dzieła malarstwa Trecenta, *Inwentarz Muzeum Sztuki...*, poz. 103–123.

⁴¹ Zachowany w Fototece IHS UJ, w postaci luźnych arkuszy dołączonych do inwentarza Muzeum.

⁴² O tym, że z błędu tego zaczęto w pewnym momencie zdawać sobie sprawę, świadczą oznaczenia na rewersie odbitki przedstawiającej obraz Jana Matejki *Powtórne zajęcie Rusi* (fot. S. Kolowca): widnieje tam pieczęć z napisem „ZAKŁAD HISTORJI SZTUKI UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO”, a poniżej adnotacja zielonym tuszem „tymcz 978”. Liczba oznacza numer inwentarzowy, który najwidoczniej traktowany był jako „tymczasowy”; zob. *Inwentarz Muzeum Sztuki...*, poz. 978. Pozycja ta, zresztą ostatnia w tym inwentarzu, obejmuje łącznie dziesięć fotografii dzieł Matejki, zakupionych w roku akademickim 1938/39.

⁴³ W bliżej nieokreślonym czasie (na pewno po r. 1956) w Fototece prowadzono inwentarz nabytków, o czym świadczą adnotacje na odwrocie odbitki przedstawiającej nagrobek Barbary z Rożnowskich Tarnowskiej w katedrze w Tarnowie – pod pieczęcią z napisem „INSTYTUT HISTORII SZTUKI UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO” znajduje

się dopisek: „Inwentarz nabytków, nr 18”. Na ślad tego inwentarza jak dotąd jednak nie natrafiono.

- ⁴⁴ O potrzebie prowadzenia badań nad tego rodzaju inskrypcjami i korzyściach z nich płynących przekonują m.in. następujące prace: E. Edwards, *op. cit.*, zwł. s. 141–146; G. Pagliarulo, *Photographs to read: Berensonian annotations*, w: *Photo Archives...*, s. 181–191.
- ⁴⁵ Osobną grupę, którą w tym miejscu pomijam, tworzą napisy o charakterze dedykacyjnym, pozostawione przez ofiarodawców fotografii. W Gabinetecie i Zakładzie Historii Sztuki proweniencję odbitek zaznaczano zwykle za pomocą specjalnych pieczęci, przy czym dotyczyło to tylko znaczniejszych darowizn lub legatów, zob. W. Walanus, *Fotografie ze zbiorów...*
- ⁴⁶ Doskonałym potwierdzeniem tego skądinąd oczywistego faktu jest *Dziennik Gabinetu Historii Sztuki* [1888–1909], AUJ, sygn. Z 188/I. Rejestruje on nazwiska studentów korzystających ze zbiorów, daty i godziny ich pobytu w Gabinetecie oraz tytuły lub tematykę udostępnionych materiałów, ewentualnie temat pracy. Niektóre wpisy (dotyczące Stanisława Wyspiańskiego) były już publikowane: *Kalendarz życia i twórczości Stanisława Wyspiańskiego 1869–1890*, oprac. M. Stokowa, Kraków 1971, np. s. 110, 133, 134, 141.
- ⁴⁷ Akcję tę, która objęła zasadniczo tylko fotografie dotyczące sztuki polskiej, rozpoczęto w okresie istnienia Zakładu Historii Sztuki UJ, o czym świadczy nagłówek występujący na niektórych etykietach („ZAKŁAD HISTORII SZTUKI / UNIwersytetu Jagiellońskiego / ARCHIWUM FOTOGRAFICZNE”). Po utworzeniu w r. 1956 Instytutu Historii Sztuki UJ nagłówek ten odpowiednio zmieniono i w nowej formie występuje na zdecydowanej większości etykiet.
- ⁴⁸ Według informacji udzielonych mi przez prof. Adama Małkiewicza, naklejaniem odbitek na tekturę, przepisywaniem danych z fotografii oraz przyklejaniem etykiet zajmował się woźny Karol Spólnik, zatrudniony w Zakładzie i Instytucie Historii Sztuki UJ w latach 1938–1970; zob. T. Żychiewicz, *op. cit.*, s. 166, 178.